

Tariximizin iyun səhifəsi: 32 il əvvəl başlayan epoxa

1 993-cü ilin iyun hadisələri Azərbaycan tarixinə ən qalmaqallı proses kimi düşüb. Məhz həmin hadisələrin məntiqi nəticəsi olaraq ölkəmiz xaosdan, xalqımız vətəndaş müharibəsindən qurtuldu. Bəs 32 il əvvəl Gəncədən başlayan proseslər nədən qaynaqlanmışdı? Bu haqda çoxlu yazı yazılıb, rəylər verilib. Biz də bu hadisələrin şahidi olduğumuzdan öz prizmamızdan bir baxış ortaya qoymağa çalışacağıq. Əslində, 1993-cü ilin iyun hadisələrinə 3 istiqamətdə yanaşmaq lazımdır. Burada siyasi, sosial-iqtisadi və hərbi istiqamətlərdə mülahizə yürütmək vacibdir. Bu faktorların təsirini bir-bir nəzərdən keçirək.

Azərbaycan
Respublikasının
Medianın İnkişafı
Agentliyi

Yazı Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə “Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili- Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə” istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

olan dövlətin yaxın qonşularla əlaqələri korlandı. İranı və Rusiyanı qıcıqlandıracaq bəyanatlar yağdırılırdı. Bu da özünü Qarabağ məsələsində və sair məsələlərdə aydın göstərdi. Nəticədə Azərbaycana təsir içəqləri son dərəcə güclü olan hər iki dövlət Azərbaycana qarşı Ermənistanı müdafiə etməyə məcbur oldu.

Hərbi faktorların rolu

Hərbi cəhətdən, olduqca özbaşına bir vəziyyət yaranmışdı. Çox sayda özünümüdaifə batalyonları yaranmışdı, kimin kimə tabe olduğu məlum deyildi. Müdafiə Nazirliyi kağız üzərində idi. Hər silahlı dəstə bir siyasi klanın mənafeyini qoruyur, özbaşına əməliyyatlar aparır, mənsub olduğu qruplaşmanın paytaxtda vəziyyəti pisləşəndə cəbhəni buraxıb Bakıya üz tuturdular.

AXC-nin ən böyük səhvlərindən biri də o oldu ki, Soçi danışıqlarında qərara alındı ki, Kəlbəcər ermənilərə verilsin və Dağlıq Qarabağ məsələsi beynəlmilləşdirilsin. Kəlbəcər ermənilərə təhvil verildəndən sonra yeni hökumət müəyyənləşdirildi. Hakimiyyət daxilində 3 yerə bölünmüş qüvvələr arasında mübarizə başlandı.

Gəncədə 1993-cü il iyun hadisələri vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı. Burada hökumətə tabe olmayan Surət Hüseynovun rəhbərlik etdiyi bir qrup zabıt “hərbi birlik” yaratmışdı. 709 nömrəli hərbi hissə Müdafiə Nazirliyinə tabe olmurdu. İqtidar hərbi müxalifətin öhdəsindən gələ bilmirdi.

İyunun 4-də səhər hərbi qiyamı yatırmaq üçün hökumət Gəncəyə 3 minədək canlı qüvvə, güclü hərbi texnika yeritdi. 709 nömrəli hərbi hissənin kazarmaları dağıdıldı, hərbi təyərələr havaya qalxıb hava limanını darmadağın etdi. Lakin qiyamçılar təslim olmadılar. Onlar prezident qvardiyaçılarını şəhərdən çıxarmaq adı altında avtobusa doldurub güllələdilər. Hökumət qüvvələri məğlub edildi. Qiyamçı hərbi hissələr Bakıya doğru yeriməyə, prezidentin və hökumətin istefaya getməsinə tələb etməyə başladılar və müqavimətə rast gəlmədən paytaxta yaxınlaşdılar.

İyunun 14-də Nəvahi yaxınlığında hökumət qoşunları ilə hərbi qiyamçı qüvvələr üz-üzə dayandı. Yaranmış vəziyyətlə əlaqədar parlamentin sədri, baş nazir, üç güc nazirliyinin rəhbərləri istefaya getməyə məcbur oldular.

Xilas üçün yeganə yol qalmışdı

Ölkənin qabaqcıl adamları, ziyalılar, sadə əməkçilər böyük fəlakətin yaxınlaşdığını hiss edirdilər. Azərbaycan xalqı da nə qədər böyük təhlükənin astanasına gəlib çıxdığını anlamaya başlamışdı.

Bu elə bir dövr idi ki, daşnakların “Böyük Ermənistan” yaratmaq niyyətləri, Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silmək planları reallaşmaq üzrə idi. Azərbaycan torpağı etnik əlamətə görə parçalanmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. 1992-ci il oktyabrın 16-da Azərbaycanın 91 nəfər nüfuzlu ziyalı Naxçıvan MR Ali Sovetinin sədri Heydər Əliyevə Qurtuluş hərəkatına rəhbərlik etməsi barədə “Səs” qəzeti vasitəsilə rəsmi müraciət etdi. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1992-ci il noyabrın 21-də Naxçıvanda Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) təşkil edildi. Ölkənin nüfuzlu ziyalıları Heydər Əliyevin ətrafında birləşdi.

AXC-Müsavat iqtidarı uzun müddət öz yarıtmaz fəaliyyəti ilə ölkəni parçalanmaq həddinə çatdırmışdı. Vətəndaş müharibəsi üçün zəmin yaranmışdı. Cəbhədə döyüşən özünümüdaifə batalyonlarının paytaxta siyasi proseslərə dəstək vermək üçün çağırılması mövqelərimizin zəifləməsinə və Ermənistan ordusunun üstünlük qazanmağa başlamasına səbəb oldu.

Başlanmış bu təhlükəli proseslərin qarşısını ala bilmədiyini dərk edən iqtidar son anda kömək üçün Heydər Əliyevə müraciət etdi və 1993-cü il iyun ayının 6-da onu Bakıya dəvət etdilər. Heydər Əliyev xalqı bu ağır gündə devəti qəbul edib iyunun 9-da Bakıya gəldi. Ümummilli lider həyatını təhlükə altında qoyaraq Gəncəyə getdi. Hadisələrin daha faciəli nəticələrə gətirib çıxar-

maması üçün öz sözünü dedi. Onun Gəncəyə səfəri vətəndaş qarşıdurmasının genişlənməsinin qarşısını aldı.

Azərbaycan dövlətçiliyinin yeni mərhələsi

Ümumilli lider 4 iyun hadisələrinə belə qiymət vermişdi: “4 iyun hadisələri hakimiyyətdəkilərin fərsətsizliyindən və öz işlərini görə bilməməyindən başlayıb”. Həqiqətən də belə idi.

Heydər Əliyevin Ali Sovetə sədr seçilməsindən sonra prezident Elçibəy Bakını tərk edərək Naxçıvana qaçdı. Dövlət başçısı ölkəni uzaq və kiçik Kələki kəndindən idarə edəcəyinə qərar verdi. Lakin ölkədə siyasi proseslərin qaynar vaxtında, hökumət böhranının gərgin məqamında, iqtisad və qarşıdurmaların vətəndaş müharibəsinə gətirib çıxarmaq üzrə inkişaf etməsi dövlətin idarəsini qüdrətli bir siyasətçinin əlinə almasını şərtləndirirdi.

Heydər Əliyev parlamentin sədri seçildəndən sonra ilk növbədə vətəndaş qarşıdurmasının qarşısını almağa, respublikada sabitlik yaratmağa, iqtisadi sferada sabilliyi təmin etməyə, cəbhədə real vəziyyəti qiymətləndirib, dövlətin hərbi qüvvələrini və müstəqil özünümüdaifə dəstələrini birləşdirib vahid müdaxilə ordu yaratmağa başladı. Və 30 il sonra artıq qüdrətli iqtisadi, hərbi, siyasi mövqelərə malik Azərbaycan öz ərazilərini Ermənistan işğalından azad etdi.

1997-ci ilin iyununda Milli Məclis Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilməsi gününü- 15 iyunu bayram elan etdi. Həmin gün tariximizə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil oldu.

Elçin Bayramlı

Sosial-iqtisadi faktorların rolu

AXC hakimiyyətə gəldikdən sonra ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyət xeyli pisləşmişdi. Artıq 1993-cü ilin başlanğıcında Azərbaycanda büdcə kəsiri 10%-ə çatmışdı. Bu o demək idi ki, ölkəmizdə büdcə kəsiri 100 dəfə artmışdı. Bu isə, olduqca təhlükəli bir hal idi, çünki onsuz da cüzi məbləğdə olan büdcə sürətlə boşalırdı.

Emissiya ümumi gəlirlərin 50%-ə gəlib çatdı. Bankların kredit faizi birdən-birə 250 faizə yüksəldi. İnflyasiya faizi 1800-ə çatdı və hiperinflasiyaya çevrildi. Ən təhlükəli isə o oldu ki, bütün kreditləri bank faizləri ilə qapatmağa başladılar. Keçmiş SSRİ respublikaları ilə iqtisadi və ticari əlaqələrin kəsilməsi nəticəsində minlərlə zavod, fabriklər və müəssisələrin işi pozuldu. Bir çox fəaliyyətini dayandırdı. Ölkədə xarici ticarət dövriyyəsi 60 faiz aşağı düşdü və iqtisadi cəhətdən dövlət çökdü.

Bunun nəticəsi olaraq sosial problemlər şiddətlənirdi. İşsizlik və yoxsulluq sürətlə artmış, ölkədən xaricə kütləvi axın başlamışdı. Çünki, yüzlərlə fabriklər, zavod dayanmış, təsərrüfatlar başsız və özbaşına qalmışdı. Bahalaşmalar sürətlə davam edir, əhəlinin gəlirləri isə inflasiya səbəbindən dəyərən düşürdü.

Bütün bunlar göstərir ki, burada sosial-iqtisadi böhranın rolu danılmazdır. Bu ağır problemlər qiyam zamanı xalqın hakimiyyəti müdafiə etməməsinə səbəb oldu. Xalqın böyük hissəsi dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevə ümid edir, onun ölkəni və xalqı bu beladan qurtaracağına inanırdı.

Siyasi faktorların rolu

Siyasi aspektdən yanaşdıqda isə, hakimiyyətin daxilində qruplaşmalar və qarşıdurmaların yaranması anarxiyanı gücləndirmişdi. Hakimiyyət daxilində həmin parçalanmış qüvvələrin liderlərini hakimiyyətə gətirmək uğrunda mübarizə gedirdi. Ölkə faktiki olaraq idarəolunmaz vəziyyətə düşmüşdü.

Həmin vaxt Cümşüd Nuriyevin ifadə etdiyi kimi desək, ölkənin dörd “prezidenti” var idi. Birmənalı şəkildə vaxt daxili işlər naziri kimi İsgəndər Həmidov rəhmətlik Əbülfəz Elçibəyi heç eşitmirdi. Hətta, Rəhim Qaziyev müdafiə naziri, İsa Qəmbər isə Ali Sovetinin sədri kimi ona qulaq asmırdı.

Elçibəy tərəfində olan qüvvələr olduqca zəif idi. Prezident özü isə komandanı idarə etmək iqtidarında deyildi. Hakimiyyətin monolit olmaması öz təsirini göstərdi. İsa Qəmbər hakimiyyəti bütövlükdə ələ keçirməyə cəhd edirdi. Bu istiqamətdə o ilk növbədə, prezidentin səlahiyyətlərinin bölüşdürülməsi, konstitusiyanın 121-ci maddəsinin 7-ci bəndinin dəyişdirilməsi məsələsi gündəmə gətirmişdi.

Bu maddəni dəyişdirdilər. Məqsəd o idi ki, prezidentə hər hansı bir şey olarsa, onun səlahiyyətləri spike-re keçsin. Lakin İsa Qəmbərin hazırladığı plan özünə qismət olmadı. Proseslər nəzərdən çıxmış və hakimiyyət iflic olmuşdu.

Beləliklə, hakimiyyət daxilində özbaşınalıq yarandı və sonda bütün komanda məşlubiyyətə uğradı.

Daxili gərginlik azmış kimi, xarici siyasətdə də rüsvayçı və diletant xətt götürüldü və hələlik kağız üzərində